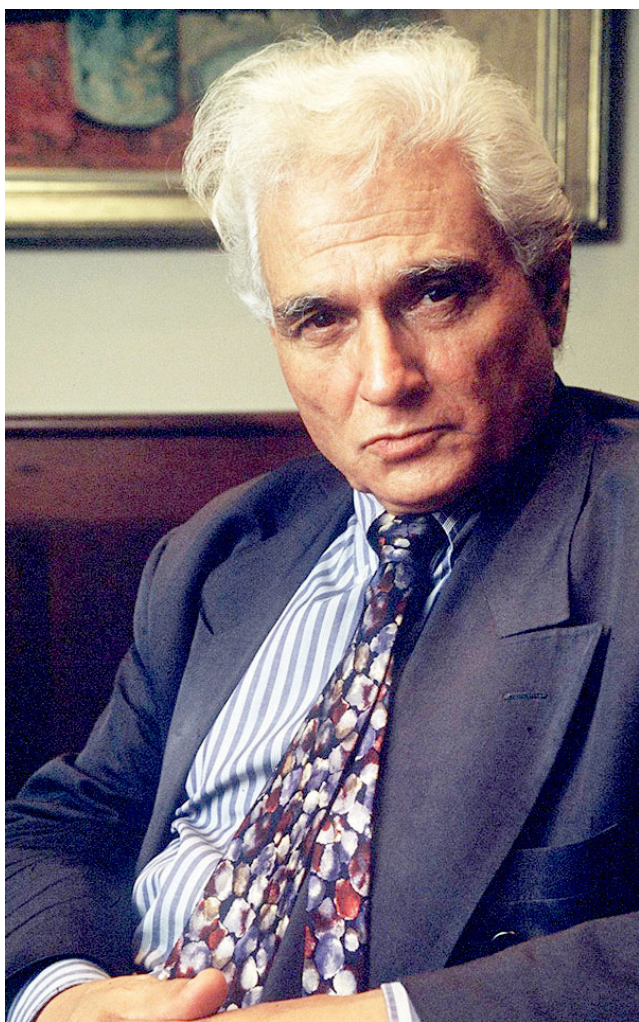

Sebján Farkas Zsolt

A Szentírás mint 'a másik'

Jacques Derrida dekonstrukcióelméletének egy alkalmazása az evangéliumi teológiában

Jacques Derrida

Jacques Derrida a 20. század egyik legjelentősebb filozófusa volt, gondolatai a nyugati társadalom szinte minden területére hatással voltak. Az általa kifejlesztett dekonstrukcióelmélet, mely felborította a nyugati filozófia alapelveit, széles körben elterjedt és megjelent a mindennapi nyelvhasználatban csakúgy,

mint tudományos iratokban, kihívást jelentve ezzel a keresztény világnézet számára. A teológusok különbözőképpen reagáltak a dekonstrukció kihívására. Az evangéliumi keresztények között voltak, akik mereven elutasították Derrida gondolatait, de voltak olyanok is, akik megpróbálták alkalmazni elméletét a teológiában.

A jelen disszertáció ez utóbbi csoporthoz csatlakozik azzal a kijelentéssel, hogy a dekonstrukciónak létezik egy olyan alkalmazása, amely hasznos lehet az evangéliumi teológiában, és amelyet a főbb evangéliumi szerzők még nem tárgyaltak részletesen írásaikban. Fontos megjegyezni, hogy a Derrida által kidolgozott dekonstrukció fogalmát csak átalakított és korlátozott formában lehet felhasználni a kereszténységben. Mindazonáltal látni fogjuk, hogy a derridai dekonstrukció fő motivációja, nevezetesen a „tisztelet a másik iránt”, nagyon jól alkalmazható a teológiában, ugyanis a teológiai rendszerek hajlamosak arra, hogy elnyomják és kiszorítsák a Szentírás azon részeit, melyek megbontanak rendezettségét, és ezzel akaratlanul is erőszakot követnek el Isten igéje ellen. A dekonstrukció viszont éppen az ilyen erőszakos elnyomás megszüntetésére törekszik, így segíthet a teológiai rendszerek tökéletesítésében.

Ezen a ponton érdemes egy kérdést tisztázni. Jogosan használhatjuk-e egy nem keresztény filozófus gondolatait a keresztény teológiában? Talán nem volt igaza Tertullianusnak, amikor azt kérdezte: „Mi köze van Athénnek Jeruzsálemhez?”¹ A jelen írás nem Tertullianus hozzáállását követi, hanem egy másik keresztény hagyományt, amely azt tartja, hogy igenis lehet tanulni a pogány filozófusoktól is, ha gondolataikat a

1. De praescriptione haereticorum, VII, 9: SC 46,98: „Quid ergo Athenis et Hierosolymis? Quid academiae et ecclesiae?” A szerző fordítása.

„Derrida munkásságát mindig is a viták és félreértések jellemezték, mert írásai destabilizálták és felborították a nyugati filozófia alapjait, és ezt sok gondolkodó nehezen viselte.”

Biblia mérlegén megvizsgáljuk. Ahogy Pál apostol is írja: „mindent vizsgáljatok meg: a jót tartsátok meg, a gonosz minden fajtájától tartózkodjatok!” (1Thessz 5,21–22)²

RÖVID ÉLETRAJZ

Derrida egész életében fontosnak tartotta, hogy megőrizze lejegyzett gondolatait, olyannyira, hogy semmit nem dobott ki az életével kapcsolatos írások közül, beleértve iskolai jegyzeteit, kiadatlan írásait, róla készült írásokat és személyes levelezéseit is. Az volt a vágya, hogy mindezeket konzerválja az utókor számára, mert meg volt győződve arról, hogy a bennük lévő üzenetek döntő fontosságúak az emberiség számára. Emellett Derrida azt tartotta, hogy egy filozófus gondolatai szoros összefüggésben vannak az életrajzával, ezért nem szabad őket külön tanulmányozni. Ezek a tényezők jelentősen megkönnyítik életrajzának összeállítását, amiből láthatóvá válik, hogy az életében történt események hogyan befolyásolhatták a dekonstrukcióelmélet kidolgozását.

Jacques Derrida 1930. július 15-én egy zsidó családban született Algériában, El Biar városában. Apja *Aimé Derrida*, aki borkereskedő volt, 1923-ban kötött házasságot *Georgette Safarral*, Jacques Derrida édesanyjával. Házasságukból öt gyermek született, akik közül sajnos csak három élte meg a második évet. A szülők keményen dolgoztak, hogy jó életkörülményeket biztosítsanak a család számára. Derrida érzékeny és félénk gyermek volt, nagyon közeli kapcsolata volt édesanyjával. Zsidó származása miatt már egész fiatalon szembesülnie kellett az emberi előítéletekkel, de rossz tapasztalati a II. világháború elején teljesebben ki, amikor az algériai hatóságok rasszista törvényeket vezettek be az országban. Ezek a törvények a zsidó jelenlétet hét százalékra korlátozták az iskolában, így Derridának egy zsidó származású diákok és tanárok számára fenntartott iskolába kellett átiratkoznia. Ez az esemény saját bevallása szerint élete egyik legnagyobb csalódása volt, mely nagymértékben befolyásolta személyisége kialakulását. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ezek a gyermekkori emlékek hatással voltak későbbi írásaira

is, melyekben különös hangsúlyt kap a „másik” elfogadása és tisztelete, valamint az átlag számára jelentéktelennek tűnő dolgokra való különleges odafigyelés.

A gyermekkori események következményeként Derrida identitásproblémákkal küzdött egész életében. Algériában egy főként arabok lakta francia gyarmaton nőtt föl zsidó származású családban, de egyetlen kultúrával sem tudott teljesen azonosulni. Ez a sehová nem tartozás érzése befolyásolta egész munkásságát, és hozzájárult a dekonstrukció elméletének kidolgozásához is. Derrida mindig jó tanuló volt, és szorgalma eredményeképp 1952-ben felvételt nyert az egyik legmagasabb francia felsőoktatási intézménybe, az *École normale supérieure*-ba. Itt találkozott számos professzorral és diákkal, akik a későbbiekben híres gondolkodók lettek. Ezek közül kiemelkedő fontosságú *Louis Althusser* és *Michel Foucault*, akik nagy hatással voltak Derridára. Egyetemi évei alatt ismerte meg leendő feleségét, *Marguerite Aucouturiert*. 1957 júniusában kötöttek házasságot, melynek gyümölcseként két fiuk született, *Pierre* és *Jean*. Miután különböző egyetemeken tanított filozófiát, Derrida 1964-ben az *École normale supérieure*-ban kapott állást, ahol 1984-ig dolgozott. Ez idő alatt nemzetközileg is ismertté vált, és világszerte tartott előadásokat. A legnagyobb karriert azonban az Amerikai Egyesült Államokban futotta be, ahol az emberek különösen nyitottak voltak a dekonstrukció tanára.

Derrida munkásságát mindig is a viták és félreértések jellemezték, mert írásai destabilizálták és felborították a nyugati filozófia alapjait, és ezt sok gondolkodó nehezen viselte. Egy 1992-es esemény jól példázta, hogy az ebből eredő problémák milyen mértéket öltöttek. Ebben az évben a Cambridge-i Egyetem elhatározta, hogy munkásságának elismeréseként Derridának díszdoktori címet adományoz. Az indítvány azonban jelentős ellenállásba ütközött és heves vitát váltott ki a professzorok között, néhányan ugyanis Derridát sarlatánsággal és csalással vádolták. Végül szavazásra került sor, ahol 336-204 arányban megszavazták az indítványt, így Derrida megkapta a címet. Utoljára 29 évvel korábban történt meg, hogy a tantestület ellenezte valaki díszdoktorrá avatását.

60 éves kora után Derridát egyre gyakrabban kísértette saját halálának a gondolata. 2003-ban rosszindulatú daganatot diagnosztizáltak nála, de nem hagyta abba a munkát egészen addig, amíg ágyhoz kötött nem

2. A szentírási idézetek forrása a 2014-es revideált új fordítású Biblia (RÚF).

„Derrida egész munkásságát fel lehet fogni úgy, mint a nyugati filozófiában kialakult metafizika alapos kritikáját.”

lett a betegsége miatt. Végül 2004. október 9-én, 74 évesen távozott az élők sorából. Halála előtt határozott instrukciókat adott a temetésére vonatkozóan. Az volt a kívánsága, hogy kevés ember vegyen részt rajta, és a legnagyobb diszkrécióval történjen a szertartás. Nem akart semmiféle imát vagy vallásos rituálét a temetésen.

DERRIDA FILOZÓFIÁJA

Derrida gondolatait rendkívül nehéz felfogni, olyannyira, hogy *Barbara Johnson* szerint írásai szinte az érthetőség határait súrolják.³ Derrida maga is belátja, hogy szövegei nehezen olvashatóak, de azután hozzáteszi, hogy nem tudatosan teszi ezt, sőt szenved miatta, és mindent megtesz azért, hogy elkerülje ezt a csapdát.

3. Jacques Derrida: *Dissemination* (Chicago: University of Chicago Press, 1981), xxxi. o.

Azt tartja azonban, hogy a valóság annyira komplex, hogy nem lehet egyszerű gondolatokkal leírni.⁴ Derrida megértésének nehézsége több tényezőre vezethető vissza, de talán a legnagyobb kihívás az olvasó számára, hogy nem bináris logika szerint gondolkodik a műveiben, hanem egy alternatív logikai rendszert épít ki.

A dolgokat komplikálja az a tény is, hogy Derrida elutasítja a filozófiai és irodalmi szövegek hagyományos megkülönböztetését, így írásai a filozófia és az irodalom határmezsgyéjén helyezkednek el. Ez nem meglepő, sőt teljes összhangban van azzal a ténnyel, hogy Derrida nem kedveli a bináris ellentéteket, és keresi azokat a lehetőségeket, melyek kivezetnek a bináris logika rendszeréből. Mivel írásai nehezen értelmezhetők, ezért arra hívják az olvasót, hogy lassan, türelmesen haladjon végig a sorokon, alaposan elmélyedve a szerző gondolatmeneteiben, megadva ezzel a neki járó tiszteletet.

Logocentrizmus és a jelenlét metafizikája⁵

Derrida egész munkásságát fel lehet fogni úgy, mint a nyugati filozófiában kialakult metafizika alapos kritikáját. Műveiben azt állítja, hogy a nyugati metafizika egész történetét az úgynevezett logocentrizmus jellemzi, mely szerint a *jelentés a nyelvtől függetlenül* létezik. Derrida megfogalmazásában a logocentrizmus az a gondolkodás, miszerint a nyelvi jelek sorozatát (a szöveget) megelőzi egyfajta igazság vagy jelentés, amely már régebben létrejött a logoszban és a logosz által.⁶ Ezen kívül Derrida szerint a nyugati filozófia történelmében a logocentrizmus szorosan kapcsolódik egy másik fogalomhoz, amit ő a jelenlét metafizikájának vagy röviden csak jelenlétnek nevez. Ez azért van,

4. Uő: *Points... Interviews, 1974–1994* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1995), 115–116. o.

5. E rész fő forrásanyagai: Jacques Derrida: *Of grammatology* (London: Johns Hopkins University Press, 1997); *Deconstruction in a nutshell. A conversation with Jacques Derrida* (New York: Fordham University Press, 1997); Jacques Derrida: *Margins of philosophy* (Chicago: University of Chicago Press, 1982); uő: *Positions* (Chicago: University of Chicago Press, 1982); uő: *Writing and difference* (Chicago: University of Chicago Press, 1978).

6. Derrida: *Of grammatology*, 14–15. o.

„Derrida azt a radikális következtetést vonta le, hogy egy szöveg önmagában sok mindent jelenthet (az abszolút jelentés örökké várta magára), és csupán relatív jelentésről beszélhetünk, mely függ az adott szöveggörnyezettől. ”

mert a nyugati gondolkodás mindig is egy központra vagy alapra épült, melynek különböző neveket adtak, mint például *eidōs*, *archē*, *telos*, *energia*, *ousia*, *alētheia*, transzcendencia, öntudat, Isten, ember és így tovább, és ez a központ minden esetben a jelenlétet (valaminek vagy valakinek a jelenlétét) szimbolizálta, mely garantálta a dolgok jelentését és az igazságot. Ettől a jelenléttől függött tehát a nyelvi kommunikáció sikeressége. Éppen ezért Derrida szerint a jelenlét eszméje felelős azért, hogy a nyugati filozófiában a beszéd mindig előnyt élvezett az írással szemben, hiszen a szóbeli kommunikációban a beszélő *jelenléte* biztosítja a szavak jelentésének (a logosznak) állandóságát, míg az írásban a szerző nincs jelen, vagyis a szöveg ki van téve az olvasó értelmezésének és így a félreértés lehetőségének.

Derrida azonban nem ért egyet ezzel az értelmezéssel, és műveiben egy különleges analízis segítségével kritizálja a jelenlét és a logocentrizmus eszméit. Ennek a különleges analízisnek vagy olvasási módnak a dekonstrukció nevet adja. Itt érdemes megjegyezni, hogy a dekonstrukció eredeti értelmezésében a kereszténységet is kritika alá vonja, sőt elutasítja, hiszen Derrida szerint minden teológia, amely egy végtelen Istent helyez a középpontba, alapvetően a logocentrizmus egyik megjelenési formája. Ezért fontos, hogy a derridai dekonstrukciót csak korlátozott és módosított formában lehet felhasználni a keresztény teológiában.

A jelenlét és a logocentrizmus dekonstrukciójához (kritikájához) Derrida egy új fogalmat vezet be, mely

eredeti francia nyelven a következőképp íródik: *différance*. A szó egy létező francia szó, a *différence* tudatosan hibás leírása, melynek segítségével Derrida elkezdte felborítani logocentrista tradíciót, mivel a két francia kifejezés között (*différance* és *différence*) szóban nincs különbség, csak írásban, ez viszont alapvetően megkérdőjelezi a beszéd elsőbbségét az írással szemben. A *différance* egy olyan fogalom, amit nem lehet megmagyarázni a tradicionális metafizikai kategóriák segítségével, de Derrida megkísérel néhány támpontot adni, melyek közelebb vihetnek a szó megértéséhez. A *différance* a francia *différer* igéből származik, mely két különböző jelentést kapcsol össze. Jelentheti azt is, hogy valamit elhalasztani, és azt is, hogy különbözni valamitől. Ugyanígy a *différance* is tartalmazza ezt a két jelentésárnyalatot, és rámutat, hogy egy szöveg jelentését az elemek (szavak) egymástól való különbözőse határozza meg, és nincsen egy olyan „transzcendentális jelölt”, amely abszolút értelemben garantálná egy szöveg jelentését. Más szóval, Derrida azt a radikális következtetést vonta le, hogy egy szöveg önmagában sok mindent jelenthet (az abszolút jelentés örökké várta magára), és csupán relatív jelentésről beszélhetünk, mely függ az adott szöveggörnyezettől. Nincsen olyan fix pont, olyan logosz, amelyhez a jelentésnek alkalmazkodnia kellene, a jelentés és az igazság relatív, mindkettő függ az adott szituációtól. Ezzel a gondolatmenettel Derrida úgy érzi, hogy megdöntötte a jelenlét metafizikáját, és új irányba állította a nyugati filozófia menetét.

**„Ha tudnám, akkor megmondanám,
 hogy ateista vagyok vagy nem,
 de nem tudom... Ez attól függ,
 milyen nevet adunk Istennek.”**

Derrida és a vallás

Mivel Derrida elutasítja az abszolút, univerzális igazság létezését, azt gondolnánk, hogy nem találunk teológiával kapcsolatos témákat az írásaiban, pedig gyakran foglalkozik olyan kérdésekkel, amelyeket általában a vallás témakörébe sorolnak. Látni fogjuk azonban, hogy ezek a teológiai fejtegetések messze esnek a klaszszikus keresztény pozíciótól. Derrida önmagáról azt állítja: „könnyen azt gondolhatnák az emberek, hogy ateista vagyok.”⁷ Később, amikor megkérdezték tőle, miért fogalmaz ilyen bonyolultan ahelyett, hogy egyszerűen megvallaná, hogy ateista, Derrida így válaszolt: „Ha tudnám, akkor megmondanám, hogy ateista vagyok vagy nem, de nem tudom... Ez attól függ, milyen nevet adunk Istennek.”⁸

Késői éveiben Derrida egyre több időt szentelt a messiási gondolkodásnak is, ami azonban eltér a történelemben kialakult messiásértelmezésektől. A hagyományos vallásokban a messiás egy meghatározható tulajdonságokkal rendelkező személy, akire az emberiség vár, és aki egyszer egy konkrét helyen és időben meg fog érkezni. A várakozás véget ér, és az emberiség vágya beteljesül. Ezzel szemben a derridai messiástudat nem egy konkrét személyre irányul, hanem nyitottságot jelöl egy olyan jövő felé, amit senki nem képes előre látni. Ebben a kiszámíthatatlan jövőben a messiás egy olyan személy, aki soha nem fog megérkezni, hanem mindig érkezőben van.⁹ Derrida úgy gondolja, hogy ez a fajta messiásvárás tökéletes összhangban van a dekonstrukció tanával.

Derrida nem csupán a vallásokat tárgyalja műveiben, hanem magáról Istenről is véleményt nyilvánít. Nem meglepő módon elutasítja az egyistenhívő vallásokat, hiszen már láttuk, hogy azokat a logocentriz-

mus megjelenési formáinak tartja. Ezért az ő istene nem tökéletes, nem mindenható és nem halhatatlan. Sőt, szerinte Istennek számos különböző nevet adhatunk, mint például igazság, vendéglátás, ajándék, demokrácia stb. Nem a név számít tehát, amikor Istenről beszélünk, hanem hogy mindenki szabad legyen arra, hogy olyan Istenben higgyen, amilyenben akar. Értethető tehát, hogy Derrida az abszolút vallásos toleranciát pártolja, amelybe belefér a saját valláselképzelése is, amit úgy nevez: „vallás nélküli vallás”. Mivel Isten neve bármi lehet, eljátszik azzal a gondolattal is, hogy az Isten és az ember közötti különbség csak látszólagos, vagyis bizonyos értelemben önmagát is istennek nevezheti.¹⁰

DEKONSTRUKCIÓ

Derrida szerteágazó írásaiban az egyik gyakran vizsgált téma a dekonstrukció, melyről azóta számtalan könyv és újságcikk jelent meg, sőt a szó elterjedt a köznyelvben is. Ennek fényében talán meglepő, hogy senki nem tudott még kielégítő választ adni arra, mit is értünk a dekonstrukció kifejezés alatt. Ha valaki definiálni szeretné a szót, komoly problémába ütközik. Derrida állítja, hogy a definíciók nem írják le megfelelően az adott szót vagy kifejezést, csak megközelítik. Így minden definíció dekonstruálható, vagyis egy másik definícióval helyettesíthető, mely szintén csak megközelíti az adott szót vagy kifejezést és így tovább. Tehát a derridai dekonstrukció eleve tagadja, hogy bármely szó jelentése egy definícióba sűrítendő, beleértve magát a dekonstrukció kifejezést is. A helyzetet súlyosbítja az a tény is, hogy Derrida a dekonstrukció szót sokszor többes számban használja, mert úgy tartja, hogy számos egymástól független jelenség játszódik le a világban, melyek bizonyos mértékben hasonlítanak egymásra, és ezért a dekonstrukció mint gyűjtőnév alkalmazható rájuk, de ezek a jelenségek jelentősen különböznek egymástól. Ezért nem lehet arról beszélni,

7. Geoffrey Bennington, Jacques Derrida: *Jacques Derrida* (Chicago: University of Chicago Press, 1993), 155. o. Szabad fordítás. Jelen írásban minden fordítás a szerző műve, ahol másként nem jelöltük.

8. Richard Kearney: “Confessions and ‘circumfession’”. A roundtable discussion with Jacques Derrida” in *Augustine and postmodernism. Confessions and circumfession* (Bloomington: Indiana University Press, 2005), 38. o.

9. Kevin Hart: “Religion” in *Understanding Derrida* (New York: Continuum, 2004), 59. o.

10. Jacques Derrida: “Faith and knowledge. The two sources of ‘religion’ at the limits of reason alone” in uő: *Acts of religion* (New York: Routledge, 2002), 42–60. o.; uő: *The gift of death* (Chicago: University of Chicago Press, 1995), 49., 147. o.; uő: *Donner la mort* (Paris: Métailié-Transition, 1992), 75. o.

„Derrida úgy döntött, támogatja a dekonstrukciót, mert szerinte az egy feltartóztathatatlanság folyamat, amely mindenképpen előretör, ezért a legjobb, ha valaki halad az árral.”

hogyan mi a dekonstrukció lényege, mint ahogy arról sem, mi a definíciója. Mindezek után ha szeretnénk megérteni, mi a dekonstrukció, nem elég néhány szóban meghatározni, egy részletesebb írás keretében kell a fogalmat és a vele járó kérdéseket tárgyalni.¹¹ A következőkben ezt fogjuk megkísérelni.

A dekonstrukció eredete

A dekonstrukció egy régóta létező francia szó, amit Derrida felhasznált a saját céljaira. Előtte nagyon ritkán használták, de ő úgy látta, ez egy megfelelő fordítása lehet a Heidegger által használt *Destruktion* és *Abbau* kifejezéseknek, melyek arra utalnak, hogy egy építményt (vagy valamilyen rendszert) lebont valaki azért, hogy megvizsgálja a szerkezetét. Amikor Derrida először használta a szót, még nem gondolt arra, hogy ennyire domináns lesz az írásaiban. Olvasói azonban kiragadták a kifejezést, és elkezdték használni műveikben, így lett Derrida a dekonstrukció atyja.¹²

Tagadások

Mint láttuk, Derrida nem szerette a definíciókat, ezért inkább tagadásokat használt, amikor a dekonstrukció tanát megpróbálta elmagyarázni hallgatóinak vagy olvasóinak. Szerinte a dekonstrukcióval kapcsolatos egyik leggyakoribb tévedés az, hogy elindítója egy konkrét személy vagy emberek egy csoportja. Ő ezzel szemben határozottan kijelenti, hogy a dekonstrukció nem egy művelet vagy tett, amit valaki el tud végezni, hanem inkább egy olyan jelenség, ami anélkül történik, hogy valaki eltervezte és elindította volna. A dekonstrukció magától megy végbe és belülről működik egy adott struktúrában. Felmerülhet azonban az a kérdés, hogy ha a dekonstrukció magától megy végbe, akkor mi a feladata és felelőssége egy dekonstruktív írás szerzőjének? Derridának erre is van válasza.

Először is nagyon fontos, hogy a szerző felismerje a dekonstrukciós folyamatot, és ne szalassza el az eseményeket. Ezen felül lényeges, hogy a szerző eldöntse, a dekonstrukció mellett voksol vagy ellene. Derrida úgy döntött, támogatja a dekonstrukciót, mert szerinte az egy feltartóztathatatlanság folyamat, amely mindenképpen előretör, ezért a legjobb, ha valaki halad az árral.¹³

Derrida ragaszkodik ahhoz is, hogy a dekonstrukció nem hagyományos értelemben vett kritika (*krinein*), hiszen maga a kritika (döntés, választás, megítélés) is a dekonstrukció tárgya. Ez persze nem jelenti azt, hogy a dekonstrukció nem kritikus, sőt gyakran emlékeztet a klasszikus értelemben vett kritikára, mégsem azonos vele, és nem korlátozódik erre a formára. Másrészt a dekonstrukció nem egyfajta analízis, mert Derrida szerint az analízis egyik célja, hogy egy struktúrának meghatározza a központi elemét, így az analízis is a logocentrikus tradíció része. A dekonstrukció viszont épp a logocentrizmus kritikája. Bár alkalmanként a dekonstrukció az analízishez hasonló módon működhet, mégsem redukálható le erre a szerepre.¹⁴

Számos tudós próbálta a dekonstrukciót egy univerzális módszerre transzformálni, amit különböző szituációkban lehet használni. Derrida szenvedélyesen tiltakozik ez ellen, kijelentve, hogy a dekonstrukció heterogén folyamatok összessége, mely nem redukálható le egy általános metódussá. Egy másik gyakori félreértés, hogy a dekonstrukció azonos a rombolással. Derrida nem tagadja, hogy a dekonstrukciónak van ilyen feladata is, de ragaszkodik hozzá, hogy az elsősorban nem valaminek a tagadása, hanem az igenlése, és a dekonstruktív folyamat soha nem megy végbe szeretet nélkül. Derrida célja távolról sem az, hogy szétromboljon minden tradíciót, intézményt és szöveget, hanem hogy megkérdőjelezzen minden hagyományt és megszokást, és szabadságot adjon a változtatásra. Tehát a dekonstrukció nem csupán rombolás, nem is csupán építés, hanem magában foglalja mind a két

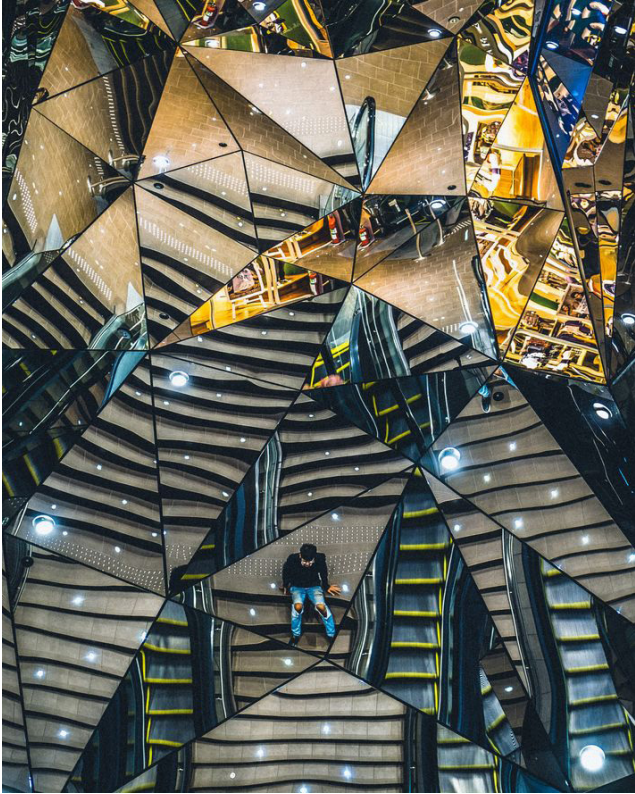
11. Uő: *Psyche. Inventions of the other* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2008), 2:5–7. o.; uő et al.: “Deconstruction in America. An interview with Jacques Derrida”, *CE* 17 (Winter 1985), 4. 6. o.

12. Alan D. Schrift: ‘Deconstruction’ in Donald M. Borcherdt (ed.): *Encyclopedia of philosophy* (Detroit: Thomson Gale, 2006), 2:661. o.; Catherine F. Botha: “From Destruktion to deconstruction. A response to Moran”, *SAJPh* 27, (2008/1), 62–63. o.

13. Derrida: *Psyche*, 2:4. o.; “The Villanova roundtable. A conversation with Jacques Derrida” in *Deconstruction in a nutshell*, 9. o.; Jacques Derrida, Maurizio Ferraris: *A taste for the secret* (Malden, Mass.: Polity, 2001), 82–83. o.

14. Derrida: *Points*, 54. o.; Derrida– Ferraris, 82–83. o.; Derrida: *Psyche*, 2:4. o.

„Derrida amikor egy szöveget olvas, tudatosan irányítja figyelmét azokra a részekre, melyeket mások jelentéktelennek tartanak.”

aspektust, egyfajta transzformáció, melyben bizonyos elemek megmaradnak, míg mások megsemmisülnek. A dekonstruktív szöveg szerzőjének feladata tehát eldönteni, hogy az átvett filozófiai, irodalmi, teológiai vagy egyéb tradícióból mi az, amit meghagy, és mi az, amit elvet. Derrida nem állítja, hogy ez a transzformáció mindenképpen javulást eredményez (hiszen maga a javulás fogalma is relatív), de nem zárja ki annak lehetőségét.¹⁵

A dekonstrukció mint negáció

Mint láttuk, a derridai dekonstrukció első számú célpontja a logocentrizmus és a jelenlét metafizikája, melyek Derrida olvasatában a nyugati filozófiai rendszerek alapját képezik. A nyugati filozófia történetére jellemző egy erős vágy valamilyen középpont iránt. A középpontok utáni vágy különféle dichotómiákat hozott létre, melyeket Derrida bináris ellentéteknek nevez. Ilyen ellentétpárok például a jó/rossz, jelenlét/hiány, igaz-

ság/hazugság, identitás/különbözőség, beszéd/írás, férfi/nő stb. Ezek az ellentétpárok azonban nem azonos értékeket képviselnek. Az egyik mindig felsőbbrendű, a másik pedig negatív, korrupt, nemkívánatos. Ez a hierarchikus gondolkodás pedig elkerülhetetlenül elnyomáshoz vezet. A dekonstrukció viszont mindig az elnyomás ellen hat, így az egyik legfontosabb feladata az, hogy felbontsa a bináris ellentéteket, és egymás mellé állítsa azokat nem hierarchikus módon. Ezáltal az ellentétpárok közötti felsőbbrendűség megszűnik és relatívvá válik, vagyis a rossz ugyanolyan értékes lesz, mint a jó, a hazugság, mint az igazság és így tovább.¹⁶

A dekonstrukció működése azonban meghaladja a filozófia területét, és mindenféle rendszerrel foglalkozik, pontosabban a rendszereken belül bizonyos struktúrákkal. Nem egy egész rendszert hivatott felbontani, csak azokat a szerkezeti elemeket, melyek az egységesítés és az identitás felé mozdítják az adott rendszert. Mind a totalizáció, mind pedig az identitás Derrida számára nemkívánatos fogalmak, melyek dekonstrukcióra szorulnak. A totalitárius rezsimek fő problémája az, hogy elkerülhetetlenül elnyomják azokat, akik vagy amik nem illenek bele a rendszerbe. A dekonstrukció egyik feladata tehát az, hogy felbontsa egy adott rendszer azon szerkezeti elemeit, melyek felelősek az elnyomásért és a kirekesztésért, és ezzel felfedje az elnyomott és kirekesztett elemeket. Ezért Derrida amikor egy szöveget olvas, tudatosan irányítja figyelmét azokra a részekre, melyeket mások jelentéktelennek tartanak. A totalitárius diktatúrák mellett a dekonstrukció az identitásokat és uniformizmusokat is célkeresztbe veszi, és helyette a különbségeket hangsúlyozza.¹⁷ Egy jellemző példa erre a gondolkodásra a hagyományos szexuális identitások felborítása. Derrida azt állítja, hogy a férfi/nő bináris ellentét csupán a nyugati metafizika terméke, így a szexuális identitás nem egy előre meghatározott tulajdonság, hanem az adott szituációtól függ. Sőt, ennél messzebbre is megy, kijelentve, hogy a szexualitásról nem feltétlen kell binárisan gondolkodni, azaz létezhet szexuális orientált-

15. Jacques Derrida: *Paper machine* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2005), 154. o.; uő: *Points*, 83. o.

16. Uő: *Writing and difference*, 278–279. o.; uő: *Of grammatology*, lxix. o.; uő: *Dissemination*, viii. o.

17. Uő: *Points*, 212. o.; „The Villanova roundtable”, 11. o.; Jacques Derrida: *Limited Inc* (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1988), 44. o.

„A derridai dekonstrukció etikai aspektusát úgy lehetne meghatározni, mint radikális tisztelet a „másik” különbözősége és egyedisége iránt, ahol a „másik” jelenthet bármit, beleértve szöveget, kultúrát, embereket, állatokat, még a jövőt is.”

ság a férfi/nő ellentétpáron kívül is, amit ő poliszexualitásnak nevez.¹⁸

A dekonstrukció mint igenlés

Derrida különösen hangsúlyozza, hogy a dekonstrukció elsődleges feladata valaminek a megerősítése, valaminek az igenlése. Ő maga is nagyon szereti és tiszteli mindazokat a tradíciókat és szövegeket, melyekkel dolgozik. Ezért kimondható, hogy a dekonstrukciónak van egy etikai oldala is, mely egy lehetetlenül magas mértékű jóságra, igazságra és tisztaságra törekvésben nyilvánul meg. Ezt megerősíti az a tény is, hogy Derrida, különösen későbbi írásaiban, nagy előszeretettel vesz elő olyan etikai témákat, mint az abszolút felelősség, ajándék, megbocsátás, vendéglátás stb. Az olvasónak mindvégig az az érzése, hogy a szerző maradandó értékeket keres.¹⁹

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a dekonstrukció etikus lenne a szó klasszikus értelmében. Derrida „etikája” nem meghatározott normákhoz és szabályokhoz való ragaszkodásból áll, hiszen minden szabályrendszer mint rendszer alapvető célpontja a dekonstrukciónak. A derridai dekonstrukció etikai aspektusát úgy lehetne meghatározni, mint *radikális tisztelet a „másik” különbözősége és egyedisége iránt*, ahol a „másik” jelenthet bármit, beleértve szöveget, kultúrát, embereket, állatokat, még a jövőt is. Nem nehéz meglátni, hogy ez a gondolkodás milyen nagy hangsúlyt kap a dekonstrukció folyamatában. Mint láttuk, a dekonstrukció mindig a totalizáció és az identitás ellen működik, melyek fő célja, hogy megszüntessék a különbségeket, a heterogenitást, az egyediséget, vagyis azokat az elemeket, melyek nem illenek bele az adott rezsimbe, mert nem azonosak vele, hanem mások. Ezért a dekonstrukció legfontosabb célja, hogy az elnyomottakra és kirekesztettekre koncentrálna kiharcolja a különbözőség és másság létjogosultságát. Más szóval, hogy hagyja a másikat létezni.²⁰

18. Uő: *The ear of the other. Otobiography, transference, translation. Texts and discussions* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1988), 52. o.; uő: *Points de suspension. Entretien* (Paris: Editions Galilee, 1992), 114–115. o.

19. Jason Powell: *Jacques Derrida. A biography* (London: Continuum, 2006), 235. o.

20. Simon Critchley: *The ethics of deconstruction. Der-*

Felelősség, vendéglátás, ajándék, igazság

Főként karrierje elején Derridát többször megvádolták, hogy a dekonstrukció elodázza a felelősséget, mert minden határozott álláspontot megkérdőjelez, és így alkalmatlanná válik arra, hogy valami ellen harcoljon. Derrida hangsúlyozza, hogy ez a vélemény teljesen félreérti a dekonstrukció lényegét. Az igaz, hogy a dekonstrukció sokszor megkérdőjelezi az egyszerű bináris ellentéteket, és nem hajlandó egyik oldal mellé sem odaállni, de ezt nem azért teszi, hogy elodázza a döntés felelősségét, hanem hogy felfedje a dolgok komplexitását, melyek nem redukálhatók le két ellentétes álláspontra. Ez a gondolkodásmód megmutatkozik Derrida politikai nézeteiben is. Először például támogatta a feminista mozgalmat, de amikor a feminizmus kezdett elnyomást gyakorolni másokra, akkor ellenük fordult. Látható tehát, hogy a dekonstrukció mindig az elnyomottak és a kiközösítettek mellé áll, vagyis különös felelősséggel tartozik a „másik” iránt.²¹

Hasonlóképpen Derrida vendéglátásról alkotott véleménye is etikai nézőpontjából következik. Szerinte kétféle vendéglátást kell megkülönböztetni: a feltétel-est és a feltétel nélkülit. A feltételes vendéglátás meghívással kezdődik, és a vendéglátó mindvégig irányítása alatt tartja a helyzetet. Csak akkor hívja meg a vendéget, ha ismeri, és ha az illető betartja az általa alkotott íratlan szabályokat. Ezzel szemben a feltétel nélküli vendéglátásban a vendéglátó örömmel fogadja az idegent mint „az abszolút mást” vagy „abszolút másikat”, anélkül hogy bármilyen feltételt szabna számára, vagy bármit kérdezne vagy bármit tudna róla. Derrida ki- jelenti, hogy az abszolút (feltétel nélküli) vendéglátás abban áll, hogy valaki kinyitja a házat a kiszámíthatatlan vendég érkezését várva. A dekonstrukció éppen ezt a fajta vendéglátást testesíti meg, amikor szétszedi és felnyitja a különböző struktúrákat, hogy azok befogadják azokat a kirekesztett és elnyomott elemeket, melyek az abszolút másságot képviselik az adott rendszer számára.²²

rida and Levinas (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014), 48. o.; “The Villanova roundtable”, 13. o.

21. *Deconstruction in a nutshell*, 50–52. o.

22. Jacques Derrida, Elisabeth Roudinesco: *For what tomorrow... A dialogue* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2004), 59. o.; Jacques Derrida: *Acts of reli-*

„Az evangéliumi teológiában alkalmazott dekonstrukció fő feladata, hogy a teológiai rendszereket tökéletesítse olyan transzformációk által, melyek magukban foglalják a negációkat és igenléseket is.”

Kései írásaiban Derrida különös hangsúlyt fektetett az ajándék fogalmának tárgyalására. Azt állítja, hogy az ajándékozás mindig maga után von egy gazdasági tranzakciót, és a tiszta ajándék az lenne, mely kiszakadna ebből a körforgásból. A tiszta ajándékozás azonban lehetetlen, hiszen amikor valaki megköszöni az ajándékot, akkor már bizonyos értelemben fizetett érte. Ahhoz, hogy tiszta ajándékozásról beszéljünk, az ajándékozónak és a megajándékozottnak sem lehet tudomása arról, hogy ajándékozás történt, ekkor viszont hogyan beszélhetünk ajándékról? Derrida szerint ezt az ellentmondást nem lehet feloldani, ezért a tiszta ajándék egy lehetetlen fogalom. Ugyanígy a feltétel nélküli (tiszta) megbocsátás, vendéglátás és tiszta igazságosság szintén lehetetlen fogalmak. A dekonstrukció azonban mindig olyan irányba hat, mely közelebb visz ezekhez az értékekhez, így érthető Derrida egyik kedvenc mondása, miszerint a dekonstrukció a „lehetetlen megtapasztalása”. Ez nem jelenti azt, hogy a lehetetlent valaha el lehet érni, hanem hogy a dekonstrukció által megközelíthető az a vágyott jövő, ami soha nem fog aktualizálódni.²³

Bár Derrida meg van győződve a definíciók elégtelenségéről, talán megengedhető egy hozzávetőleges megállapítás a dekonstrukcióval kapcsolatban. A fentebb említett elemzések fényében elmondható, hogy a

dekonstrukció az igazság nevében és a másik különbözősége és egyedisége iránti tiszteletre hivatkozva mindig a totalizáló és elnyomó struktúrák ellen küzd, és ezzel áttranszformálja a különböző típusú rendszereket úgy, hogy felnyitja őket egy örökre elhalasztott jövő számára, melyet a tiszta ajándék, igazság, vendéglátás és egyéb lehetetlen értékek jellemeznek.

DEKONSTRUKCIÓ ÉS EVANGÉLIUMI TEOLÓGIA

Az eddigiek alapján kijelenthető, hogy a derridai dekonstrukció (a továbbiakban DD) eredeti formájában nem alkalmas az evangéliumi teológián belüli alkalmazásra, azonban vannak benne olyan elemek és alapelvek, melyek hasznosak lehetnek a teológia számára is. Először is, a dekonstrukció különböző rendszerekkel foglalkozik és azokat transzformálja át. Ezért az evangéliumi teológiában alkalmazott dekonstrukció (a továbbiakban ED vagy evangéliumi dekonstrukció) fő feladata, hogy a teológiai rendszereket tökéletesítse olyan transzformációk által, melyek magukban foglalják a negációkat és igenléseket is. Míg azonban a DD célja egy soha meg nem valósuló ideális jövő, addig az ED küldetése az, hogy a teológiai rendszerek egyre jobban megközelítsék a Szentírás által kijelentett igazságokat.

A DD feladata, hogy felszabadítsa az elnyomott és kiközösített elemeket egy adott rendszerben, és fő célpontja a nyugati metafizikai tradíció. Az ED szintén egy felszabadító műveletet jelöl, de nem a különbségeket és a másságot hivatott felszabadítani, hanem a Szentírást, mégpedig a zsarnoki formát öltő teológiai

gion (New York: Routledge, 2002), 360–361. o.

23. Jacques Derrida: *Given time. I. Counterfeit money* (Chicago: University of Chicago Press, 1994), 7., 13–15. o.; *Deconstruction in a nutshell*, 32. o.

„Mivel a Szentírás Isten által ihletett, a teológiai rendszereket pedig emberek írták, a kettő különbözni fog (...). Az evangéliumi dekonstrukció azonban biztosíthatja, hogy ez a különbség lehetőleg egyre kisebb legyen.”

rendszerek rabságából. A teológiai rendszerek ugyanis hajlamosak arra, hogy kiszorítsák és elnyomják a Szentírás azon részeit, melyek ellentmondának a rendszerben lévő állításoknak, és így felbontanak azok rendezettségét. Az ED viszont felnyitja a merev teológiai rendszereket, hogy azok befogadják az addig kirekesztett bibliai igazságokat, így újabb rendszerek jönnek létre, melyek közelebb vannak a Szentíráshoz. Mivel a Szentírás Isten által ihletett, a teológiai rendszereket pedig emberek írták, a kettő különbözni fog mindaddig, amíg Isten újjáteremt mindent, és színről színre látjuk az igazságot (1Kor 13,12). Az ED azonban biztosíthatja, hogy ez a különbség lehetőleg egyre kisebb legyen.

Mint láttuk, a DD-nek van egy erőteljes etikai dimenziója, aminek az alapja a radikális tisztelet a „másik” különbözősége és egyedisége iránt, ahol a „másik” bármit vagy bárkit jelölhet. Az ED szintén tartalmaz egy etikai aspektust, de itt a „másik” alatt kifejezetten a Szentírást értjük. Így az ED alapmotivációja a feltétlen és radikális tisztelet a Szentírás különbözősége és egyedisége iránt, ami által küzd azon erők ellen, melyek tudatosan vagy tudattalanul, de fel akarják tartóztatni a Biblia igazságait (Róm 1,18), és ezzel mintegy el akarják némitani Isten szavát. Más oldalról megközelítve, az ED a feltétel nélküli elfogadást és vendéglátást gyakorolja a Szentírás felé, mely ebben az értelemben az abszolút „másik”, akit nem lehet előre kiszámítani. Így az ED nyitott a meglepetésekre és a váratlan felismerésekre, amelyek akkor keletkeznek, amikor Isten a Szentírásson keresztül meglátogatja a teológia művelőjét.

KONKLÚZIÓ

Bár Derrida filozófiai rendszere első látásra messze van az evangéliumi teológiától, az általa kifejlesztett dekonstrukció elemzése során kiderült, hogy bizonyos alapelvek hasznosak lehetnek a keresztény teológiában is. Derrida egész életében elutasította és rosszalotta az elnyomást, a kirekesztést és az egyformaságot, ezért nem csoda, ha a dekonstrukció éppen ezek ellen küzd. Emellett Derrida soha nem tudott azonosulni a túlságosan leegyszerűsített bináris ellentétekkel, mert úgy gondolta, hogy a világ ennél sokkal bonyolultabb, és minden kérdést alaposan meg kell vizsgálni, mielőtt bármilyen döntést hoznánk. A dekonstrukció tehát arra is int minket, keresztényeket, hogy gyanús szem-

mel nézzük a bináris ellentéteket (pl. kálvinizmus-aminianizmus, katolikus-protestáns stb.), mert könnyen lehet, hogy ezek az ellentétek valamilyen komplex teológiai kérdésre adott leegyszerűsített válaszokat jelölnek, melyek nem feltétlen veszik figyelembe a Szentírás egészét. Bízunk abban, hogy ha az olvasó nem is ért egyet Derridával, ez az írás meggyőzte arról, hogy Derridára érdemes figyelni, és esetleg tanulhatunk is tőle. Ehhez persze mérhetetlen alázat kell, amit csak Isten Lelke tud bennünk kiformalni, vagy Derrida szóhasználatával, a lelkünknek is szüksége van dekonstrukcióra.

Felhasznált irodalom

- Bennington, Geoffrey, Jacques Derrida: *Jacques Derrida* (Chicago: University of Chicago Press, 1993).
- Botha, Catherine F.: "From Destruction to deconstruction. A response to Moran", *South African Journal of Philosophy* 27 (2008/1), 52–68. o.
- Critchley, Simon: *The ethics of deconstruction. Derrida and Levinas* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2014).
- Deconstruction in a nutshell. A conversation with Jacques Derrida* (New York: Fordham University Press, 1997).
- Derrida, Jacques: *Acts of religion* (New York: Routledge, 2002).
- . *De la grammatologie* (Paris: Éditions de Minuit, 1967).
- . *Dissemination* (Chicago: University of Chicago Press, 1981).
- . *Donner la mort* (Paris: Metailié-Transition, 1992).
- . *Given time. I. Counterfeit money* (Chicago: University Of Chicago Press, 1994).
- . *Grammatológia* (Szombathely–Párizs [etc.]; Életünk Szerk. – M. Műhely, 1991), (Magyar Műhely Baráti Kör füzetek, 10.).
- . *Hit és tudás. A „vallás” két forrása a puszta ész határain* (Pécs: Brambauer, cop. 2006).
- . *Limited Inc* (Evanston, IL: Northwestern University Press, 1988).
- . *Margins of philosophy* (Chicago: University of Chicago Press, 1982).
- . *Of hospitality* (Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2000).
- . *Paper machine* (Stanford, Calif.: Stanford Uni-